

Fallgruver i sakkyndigarbeid

Grethe Nordhelle

Grethe Nordhelle er daglig leder ved Integral Psykologisk Institutt As. Cand.jur. 1976; cand.psychol. 1996. Hun har lang erfaring som advokat, psykolog, offentlig mekler og tverrfaglig underviser. Av fagbøker hun har utgitt, er fire innen temaene konfliktforståelse, mekling og manipulasjon.

post@nordhelle.no

Sammendrag

I artikkelen presenteres sju fallgruver i sakkyndighetsarbeid, blant annet observert i barnevernssaker og saker knyttet til foreldretvister. Disse er basert på egne erfaringer i møter med sakkyndige i ulike instanser. I saker som behandles av rettssystemet, er det en overhyppighet av manipulerende adferd gjennom det skjeve utvalget av foreldre involvert i domstols- eller fylkesnemndsbehandling. Så lenge den diagnostiske forståelsen av systemsvikt i disse sakene er for overfladisk eller feil, vil heller ikke tiltakene som settes inn i opplæringsarbeidet for aktørene i rettssystemet, bli tilstrekkelige.

Nøkkelord

sakkyndighet, sakkyndige, Manipulering, barnevern, foreldretvister

Innledning

I 35 år, fra ulike faglige vinkler, har jeg observert sakkyndigarbeid. Det har falt i min lodd at hovedtyngden av mine klienter på ulike faglige arenaer har vært involvert i foreldretvister og barnevernssaker. Som advokat, offentlig mekler, terapeut og psykologisk rådgiver har jeg et rikt tilfang av slike erfaringer. Fortsatt bekymres jeg over beslutninger som ikke gir barn optimale oppvekstmuligheter. I flere fagbøker og artikler har jeg beskrevet ulike synsvinkler og utfordringer ved krevende foreldrekonflikter. Essensen av de utfordringer jeg erfarer som oftest fører til svikt i systemet, skyldes mangler i sakkyndigarbeidet kombinert med for stor vektlegging av slikt arbeid. De mangler jeg først og fremst erfarer i sakkyndigarbeidet, velger jeg her å kalle fallgruver.

Mine erfaringer er at det alt vesentlige av sakkyndigarbeid som har alvorlige feil og

mangler, skyldes at den sakkyndige er manipulert av en av partene i saken.¹ Fallgruvene som presenteres i denne artikkelen, *kan* forekomme også uten at manipulasjon er inne i bildet.

Men når sakkyndige er manipulert, vil mange av disse feilene bli dominerende og dessverre en del av symptombildet på dårlig utredning. Sakkyndige *undervurderer* hvordan de blir manipulert i den praktiske hverdagen. Manipulasjon er dessverre et meget vanlig fenomen i samfunnet. I saker som behandles av rettssystemet, er det en overhyppighet av manipulerende adferd gjennom det skjeve utvalget av foreldre involvert i domstol eller fylkesnemndsbehandling. Den underliggende faktoren, manipulasjon, blir neglisjert i mye arbeid som gjøres for å forbedre systemet. Så lenge den diagnostiske forståelsen av systemsvikt i disse sakene er for overfladisk eller feil, vil heller ikke tiltakene som settes inn i opplæringsarbeidet for aktørene i rettssystemet, bli tilstrekkelige.

Fallgruve 1: Manglende hypotesetesting

Jeg begynner med et graverende eksempel. Ekstremvarianter er sjeldne, men kan tydeliggjøre et viktig poeng.

En 6 år gammel gutt, Even, har bodd hos mor siden foreldrenes samlivsbrudd flere år tilbake. Even har samvær med far i utvidede helger. Etter samvær vegrer Even seg for å dra tilbake til mor. Vegringen har tiltatt med tiden. Nå er det så ille at far må bære Even inn og ut av bilen når han kjører ham tilbake til mor. Aller verst er det når Even skal ut av bilen hos mor. Han holder seg fast, hyler og slår. I det siste har far alliert seg med en god venn, som Even kjenner godt, for å hjelpe til ved overleveringen. Fars venn forteller mye av det samme som far til den sakkyndige som er blitt oppnevnt etter at far har brakt saken inn for domstolen. Den sakkyndige observerer selv guttens motstand mot å dra tilbake til mor. Også mor er vitne til det samme. Men mor og far har ulik forklaring på hvorfor gutten vegrer seg for å dra tilbake til mor. Overfor den sakkyndige har mor en overbevisende presentasjon om at far manipulerer gutten til å nekte. Far formidler at guttens behov ikke blir tilstrekkelig ivaretatt av mor. Han er ikke like flink til å presentere sitt syn som mor.

Hva som er virkeligheten i saken, er ikke godt å si med sikkerhet. Det alarmerende er imidlertid at den sakkyndige ikke har vurdert mors omsorgsevne i rapporten, men

1. Manipulerende adferd, slik jeg definerer det, er en *bevisst* falsk/usaklig framstilling med en skjult hensikt som innebærer en utnyttelse av andre til en selvsk fordell.

kun fars potensielle manipulerende adferd overfor gutten. Enhver sakkyndig vil oppleve det som ganske utrolig at det kun er én hypotese som utredes som mulig forklaring på guttens adferd. En annen åpenbar hypotese for guttens vegring, at mors omsorgsevne svikter, er ikke utredet. Fars manipulerende holdning er godt argumentert for og begrunnet i utredningen, med samme ord og uttrykk som mor har presentert.

Som allerede nevnt er dette en ekstremvariant av dårlig arbeid. Hvordan kan det være mulig at en erfaren sakkyndig unnlater å drøfte en nærliggende hypotese i analysen? Jeg har dessverre mange erfaringer med hypoteser som burde ha vært drøftet i sakkyndiges utredninger, men som er unnlatt. Alternative hypoteser kan være nevnt, men er ikke underlagt samme utredning som den hypotesen den sakkyndige tror på som riktig. I en del saker er ikke en nærliggende hypotese engang nevnt i rapporten. Slike utredninger er hypotesebekreftende. I teorien er det opplagt for enhver sakkyndig at forståelsen ofte er kompleks og ikke skyldes kun én faktor. De aller fleste sakkyndige er enige om at så mange ulike hypoteser som mulig må genereres for å utforske hva som er virkeligheten i en sak. For ofte vil en sakkyndig helle ganske raskt til én hypotese i sin vurdering, og forklarer andre mulige hypoteser i lys av denne. Det er plagsomt å leve med en krevende sak over tid, uten å ta standpunkt, men kun å underbygge styrker og svakheter i den enkelte hypotese uten å lukke for forståelsen. Heller man for mye til én forståelse, vil utredningen lett bære preg av å lete etter argumenter for det syn man allerede har inntatt, framfor likeverdig behandling av ulike hypoteser.

Sett fra mitt ståsted er det ett fenomen som særlig gjør at hypotesetestingen det enkelte barn fortjener, ikke har blitt gjennomført. Det skjer når en manipulerende person på en subtil og avansert måte har tatt regien over den sakkyndiges arbeid. Elementærkunnskapen den sakkyndige kan i teorien, pulveriseres i det praktiske møte med en overbevisende presentasjon fra en dyktig manipulator. Den sakkyndige har, naturligvis uten å være klar over det, blitt det jeg i boken *Manipulasjon, forståelse og håndtering* kaller «manipulators forlengede arm». Den sakkyndige er blitt overbevist av presentasjonen, og glemmer å teste ut alternative hypoteser, som man ellers ville ha gjort. Man er ikke klar over at man blir brukt av den manipulerende i dennes spill. Årvåkenheten et slikt arbeid skulle ha, blir «bedøvet» av en overbevisende part som også kan skape elementer i omgivelsene som støtter denne partens forklaring. Dette fenomenet er utdypet allerede i artikkelen «Kritisk blikk på sakkyndigrollen i barnefordelingssaker» i *TfNP* 2010, en artikkel jeg fortsatt får ukentlige henvendelser om, fra klienter som gjenkjenner sin sak i beskrivelsene.²

2. Grethe Nordhelle, «Kritisk blikk på sakkyndigrollen i barnefordelingssaker», *Tidsskrift for Norsk psykologforening* 2010.

I eksempelet ovenfor er mor dyktig på å framstille den virkeligheten hun vil skal dominere i den sakkyndiges bilde. Når en historie presenteres i passende doseringer på en overbevisende måte, er det meget vanskelig på kort sikt å avdekke at den ikke er «sann». Hvor mye energi som brukes og hvor dyktig en manipulerende person kan være, er svært undervurdert. Når den manipulerende i tillegg til en overbevisende presentasjon *skaper* miljø som underbygger vedkommendes presentasjon, kan det virke svært overbevisende. Og det hører med at de fleste manipulatorer hevder at den andre forelder er manipulerende!

Uansett hvor overbevist man blir av en versjon av en presentert sannhet, må man ikke stenge for å utrede på en grundig måte *med et åpent sinn* fra andre synsvinkler. Det betyr også at en sakkyndig *ikke bør trekke konklusjon* i en utredning, men overlate det til dommeren. Ansvaret er og bør være dommerens. Manipulerende personer påvirker informanter. Derfor bør slike vitner føres direkte for domstolen, og ikke være informanter for sakkyndige utenfor rettslokalet. Kritiske spørsmål fra advokater, dommer, og ikke minst fagkyndige meddommere, sikrer bedre mulighet for avsløring av manipulerende adferd enn når det skjer ved en sakkyndig utenfor retten. En sakkyndig bør også være en aktiv utspørter av vitner.

Shakespeare presenterer i tragedien Othello på en glimrende måte essensen av en manipulators arbeidsmetode: Iago, en offiser i general Othellos hær, blir fornærmet fordi en annen blir foretrukket framfor ham som løytnant. Iago legger en utspekulert plan for å ødelegge Othello. Han bereder grunnen godt, og bruker mye tid på å sjarmere og overbevise folk rundt seg om sin ærlighet og lojalitet. Resultatet av dette arbeidet er at alle mener han er lojal, trofast og tillitvekkende. Når han har fått Othellos tillit, begynner han gradvis å overbevise generalen om at hans vakre, unge hustru er utro med hans løytnant. Iago bruker både løytnanten og en annen som brikker i sitt spill. De tror at Iago hjelper dem til det de er interessert i. Iago spiller også på Othellos frykt for å miste sin unge, vakre kone. Alle sjakktrekkene hans fører til at Othello tror på ham, og til slutt dreper han først sin kone og deretter seg selv.

Som Othello blir også den sakkyndige, i det skjeve utvalget av foreldre man arbeider med, ofte utsatt for en «Iago» – en forelder som bruker mye energi og planlegging på å overbevise den sakkyndige om sin historie. En dyktig presentasjon er slik at den sakkyndige får tillit til denne forelder. En forelder planter passende doseringer med informasjon om seg selv, den andre forelder og barn, kombinert med å skape handlinger som passer til presentasjonen. Den sakkyndige ser konflikten gjennom «Iagos» øyne. Når denne historien ikke er forankret i mer enn en flik av virkeligheten, kan det få fatale konsekvenser for barn som er involvert. Manipulators energi er rettet mot å ta kontroll over den andre forelder. Barn er salderingsposten i det prosjektet.

Fallgruve 2: Undervurdere hva manipulator kan skape

Manipulerende personer er aktive påvirkere av nærmiljøet. De tar ofte regien og skaper scener som er nyttige for dem selv. Det er ikke bare Iago som bruker mye energi på å overbevise omgivelsene om sin fortreffelighet. Når en forelder baker boller til skoleavslutningen, stiller opp som frivillig på klasseseturer, spiller eller synger for barna i barnehagen eller blir aktivt med i styrer og råd, kan det være en person med edle motiver.

Manipulerende personer bruker aktivt slike arenaer med en helt annen hensikt: å skape et falskt positivt bilde av seg selv i andres øyne, som brukes i en foreldrekonflikt. Både naboer, venner, ansatte i skole og barnehage, barnevern, familievern og BUP blir brukt som informanter som taler manipulatorens sak uten å være klar over at de blir utnyttet. De samme arenaene som brukes for å skape et falskt positivt bilde av manipulatoren, brukes også til å så spirer til negativitet om den andre forelderen. Jordsmonnet må være godt for at spirer skal gro. Reelle svakheter ved den andre forelderen tydeliggjøres av manipulator, men helt ut av proporsjoner i forhold til virkeligheten. Jo større svakheter den andre forelderen har, desto bedre sak har manipulatoren.

En manipulerende forelder framprovoserer sinne, gråt osv. ved snedige forberedelser og vet hvilke knapper det skal trykkes på for å provosere den andre forelderen. Den sakkyndige vil i praksis se det manipulatoren vil at man skal se. Manipulatorens presentasjon av den andre som emosjonelt labil virker troverdig når den sakkyndige ser en emosjonell person. Manipulatoren på sin side framstår som rolig og behagelig. Men manipulatoren kan også utøve manipulerende gråt for å vise hvor lei seg man er over å savne barn, eller bekymringer over hvordan barn har det hos den andre forelderen. Når dette er et spill for galleriet for å oppnå en skjult hensikt, som handler om å ramme den andre forelderen, er det manipulasjon. Dyktige manipulatorer blir ikke avslørt når man tilbringer kun kortere tid sammen med dem, slik sakkyndige gjør.

Tilsvarende kan manipulatoren skape det man ønsker sakkyndige skal se av barn i de begrensede situasjoner som observeres. En mor uttrykte det slik om en fireårig datter: «I møte med far er Nina snill som et lam. Hun tør ikke være seg selv sammen med far.» Hos daglig omsorgsperson oppstår barnets spontane uttrykk for vonde opplevelser hos den andre forelderen. Det er en stor utfordring å få barn som opplever ikke å ha blitt møtt på en empatisk måte av en forelder, til å si noe om det til fremmede. Barn kan også bli instruert av en manipulerende person til å si det som ønskes sagt. Når sakkyndige ikke observerer det samme som omsorgspersonen, betyr det ikke at fenomenet ikke eksisterer. Det kreves god tid og en rett holdning for å skape god tillit før en sakkyndig kan få et barn til å åpne seg i tilstrekkelig grad. Mindre barn er lette både å manipulere og instruere.

Pygmalion-effekten, som betyr selvoppfyllende profeti, slår til. Den innebærer at

mennesker oppfører seg slik andre forventer at de vil gjøre. Begrepet er hentet fra George Bernard Shaws skuespill «Pygmalion», der språkprofessoren Higgins skaper blomsterjenta Eliza Doolittle til en overklassekvinne. Musikalen «My Fair Lady» bygger på dette skuespillet. Navnet på skuespillet er inspirert fra gresk mytologi, der kongen og skulptøren Pygmalion forelsker seg i sin egen skulptur av en kvinne, som blir levende. Manipulerende personer skaper situasjoner som gjør at sakkyndige ser det manipulatorens ønsker at de skal se. Når den kritiske motvekten er fraværende hos den sakkyndige, fører dette ikke til et godt sakkyndig arbeid.

Fallgruve 3: Manglende åpenhet om tvil

Henrik Ibsen skriver i dramaet «John Gabriel Borkman»: «Får du selv tvil, står du på falne føtter.» Viser den sakkyndige sin tvil, oppleves han eller hun da som å stå «på falne føtter»? Dessverre opplever jeg gang på gang at tvil ikke kommer fram. Både valg av premisser man bygger hypotesetestingsprosessen på, og synliggjøring av faktorer og fortolkningsmuligheter som taler for og mot et standpunkt, må tydeliggjøres. Alle usikkerhetsmomenter må fram. Hele prosessen bør gjøres transparent for dommer og advokater. En sakkyndig må ikke framstå som en ekspert med en argumenterende og overbevisende stil. En dommer vil lett lene seg for mye på en sakkyndig med en slik holdning. «Premissleverandør» er en mer dekkende betegnelse for den rolle en sakkyndig bør ha.

Sakkyndige bør tvile seg fram til forsterkede og reduserte hypoteser uten å konkludere. Tydeliggjøring av sakkyndiges premisser savnes i mange rapporter. Mens jus er et fag med klare svar, er psykologi et fag uten absolutte sannheter. En dommer kan ikke la være å konkludere. En sakkyndig bør nyansere, komplisere og utvide virkelighetsforståelsen på en måte som jurister ikke kan forventes å kunne. Det er psykologens styrke. Premissene tydeliggjøres slik at dommeren kan konkludere. Sakkyndiges grunnlagsforståelse blir kun en del av bildet dommeren dømmer ut ifra. Sakkyndiges bidrag må suppleres av annen bevisførsel. Jurister ønsker at sakkyndige skal gi klare svar. Å stå imot dette forventningspresset fra både advokater og dommere, og fra en selv, er en viktig del av sakkyndiges arbeid. Hvis ikke er det stor fare for at sakkyndiges fagkompetanse forstrekkes i møte med rettssystemet. Faren er da at den sakkyndige blir medansvarlig for feilaktige avgjørelser der barn ikke får de oppvekstsvilkår de fortjener.

Fallgruve 4: Den fundamentale attribusjonsfeil

Et sentralt fenomen i psykologifaget er den fundamentale attribusjonsfeil. Med dette menes at vi alle har en tendens til å attribuere (tillegge årsaken til adferd) til personligheten og undervurdere situasjonelle faktorerens betydning når vi er observatør. Når vi er eksponert for en manipulerende person som presenterer den andre forelderen med mer negative attributter enn det som er virkeligheten, forsterkes tendensen til feilattribuering. Et eksempel for å forklare dette:

En mor i en foreldretvist blir av den sakkyndige karakterisert som å ha panikkangst. Denne karakteristikken av hennes personlighet gis primært på bakgrunn av én observasjon fra den sakkyndiges side (i tillegg til fars presentasjon av henne som en angstfull person). Mor skulle, sammen med datteren, bli med den sakkyndige inn i leiligheten der far fortsatt bor. Bare lukten av far, som strømmet ut av døren når den ble åpnet, var nok til at hun stivnet. Datteren vegret seg naturligvis også når mor ble redd. Hvorvidt det er situasjonen mor befinner seg i som gjør at hun blir redd, eller om hun som person har angst, er ikke drøftet av den sakkyndige. Når mor har en lengre historikk med en ekspartner som hun har karakterisert som fysisk og psykisk voldelig, må det drøftes om det er naturlig at hun har frykt for ham, og ikke er en angstfull person. Med andre ord: Lever hun i en situasjon som gir henne grunn til frykt, eller har hun angst i ulike situasjoner overfor ulike personer over tid?

I denne saken viste den sakkyndige den forståelsen at det var mors angstfulle personlighet som gjorde at datteren vegret seg for å se sin far. Fars personlighet som omsorgsperson ble ikke problematisert.

I en sakkyndig rapport må det kunne forventes at man er varsom med å gi en diagnose av en av foreldrene. En undervurdering av den stressende situasjonen man lever i, som påvirker adferden, er dessverre vanlig. Særlig gjelder dette når man har å gjøre med en manipulerende person som skaper en stressende situasjon for den andre forelderen, parallelt med at den andre forelderen på en troverdig måte presenteres som en emosjonelt forstyrret personlighet. Den sakkyndige svikter ved ikke å drøfte om det er personen eller situasjonen som skaper den adferd som observeres. Av og til konkluderes det med at manipulasjonsofferet har en emosjonelt ustabil personlighetsforstyrrelse. Drøftelse av den andre partens bidrag til emosjonaliteten er fraværende.

Fallgruve 5: Manglende representativitet

Denne fallgraven har nært slektskap med den forrige. Generaliseringsproblemet som ofte blir drøftet i forskning, gjelder tilsvarende for sakkyndige. Er det observerte representativt for de personene man observerer? En sakkyndig er i teorien klar over at som deltakende observatør kan man påvirke det man observerer. Men tas det høyde for dette i sakkyndiges hverdag? Jeg har hittil til gode å se denne feilkilden drøftet i en sakkyndigrapport.

Foreldre takler press ulikt. Når de vet det er mye som står på spill i observasjoner og samtale med sakkyndig, vil noen håndtere dette dårlig. Når det er et skjult makt-perspektiv, der den ene forelderen er manipulerende, kan dette slå særs uheldig ut. En manipulerende person «eier scenen». Manipulasjonsofferet er vant til at spillet ikke gjennomskues, noe som gjør han eller hun ekstra stresset av å opptre på en slik scene.

Manipulatorer vil også skape situasjoner der barn ikke viser sitt sanne samspill med dem i en naturlig setting. Ved ulike subtile forberedelser kan barn lokkes, smøres og trues til å opptre slik man ønsker. En manipulator viser seg fra sin beste side den begrensede tiden en sakkyndig er inne i bildet, og skaper et miljø rundt barnet som optimaliserer det manipulatoren ønsker at den sakkyndige skal se.

Sakkyndige både påvirker det de observerer, og kan undervurdere hva manipulator kan skape av regi. Sakkyndige må være varsom med å trekke slutninger fra få observasjoner, særlig når en manipulerende person er aktør. Generaliseringsproblemet leder fram til enda en fallgruve som bør presiseres.

Fallgruve 6: Sakkyndige påvirker det man undersøker

Hvordan kan sakkyndige redusere sin påvirkning på det man undersøker? Når det gjelder observasjon eller samtale med barn, må sakkyndige bruke mer tid enn det som ofte gjøres i dag. For at barn skal få tillit til en sakkyndig, må barnet introduseres på en så naturlig måte som mulig i sitt nærmiljø. Vanskelige samtaler må utsettes til barnet har fått tillit. Litt etter litt kan en sakkyndig, som utviser varme, omsorg og nærhet, få et barn til å søke mer kontakt. Først og fremst må det vises genuin interesse for det barnet er interessert i. Gjennom slik kontakt kan man sakte nærme seg også ubehagelige temaer. Dette tar tid. Barn kan være meget viktige informanter hvis de åpner seg på en naturlig måte for en sakkyndig. Barn som er manipulert av en forelder, kan også «avkles» manipulasjonen gjennom en tilsvarende prosess. Men det må brukes mer tid enn det som oftest er vanlig i dagens praksis.

Også hos ofre for manipulasjon må det bygges tillit, noe som tar tid. Å være aktivt spørrende, lyttende og åpen for historien langt bakover i tid vil kunne gi en bedre forståelse. Forståelse er nøkkelen til å skape tillit. Når sakkyndige avviser temaer den

manipulerte har på hjertet, som ikke relevante for saken, mistes lett denne foreldrens tillit. Observasjoner av samspillet mellom foreldre og barn bør skje flere ganger, på ulike arenaer, etter at både barn og foreldre har fått tillit til den sakkyndige. Uansett vil foreldre, slik det skjer med barnevernet, oppleve at den sakkyndige har så stor makt at man vil være redd for ikke å gi et tilstrekkelig godt inntrykk. Dette må alltid tas i betraktning i utredningen.

Fallgruve 7: Mangelfull metodisk tilnærming

Tidsaspektet er allerede berørt. Det kreves mye tid sammen med aktørene for å danne seg et solid bilde. Dette gjelder i særdeleshet når en hypotese er at en person er manipulerende. Jo mer nyansert man graver seg inn i historiefortellingen, desto større sannsynlighet er det for å avdekke en sannferdig eller en løgnaktig historie. Gjennom hele prosessen må en sakkyndig reflektere over egen sympati. Får man sympati for en person, er det et varselsignal om at man *kan* ha blitt manipulert.

Min erfaring er at sakkyndige oftest ikke treffer foreldrene sammen. En dybdeanalyse av den enkeltes personlighet skjer lettest i enesamtaler, mens systemisk samspillsanalyse gir en annen type informasjon. Også denne er en viktig inngangsport for å forsterke eller dempe de genererte hypotesene for forståelsen av saken. Når foreldrene møter samtidig, kan de spontant provosere hverandre slik at de glemmer den rollen de har forhåndsbestemt at de vil ta. Samtidig kan man også lettere se hvem som dominerer samspillet når de møter sammen. Felles samtaler har også den utfordringen at en manipulerende person kan legge en regi for å forsterke den andre forelderens svakheter i møte med sakkyndige. Ulike former for subtile provokasjoner kan skje, som viser at den andre er vippet av pinnen. Hvis en forelder virker overbevisende i et slikt møte, må man være på vakt mot å bli imponert av det.

Kort oppsummert

Potensielt manipulerende personer bør stimulere sakkyndige til langsom framdrift hvor man kontinuerlig korrigerer seg selv for spontane sympatier. Parallelt manes det fram alternative hypoteser for forståelsen. Den indre dialogprosessen synliggjøres ved en selvransakende åpen og ærlig framstilling overfor retten. All indre tvil legges i dommerens hender.